

UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU
Wydział Humanistyczny

Dr hab. Paweł Tański, prof. UMK
Katedra Historii Literatury Polskiej
i Tradycji Kulturowej
Instytut Literaturoznawstwa
Wydział Humanistyczny
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Toruń, dn. 7. 07. 2023 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej

Michał Łukowicz: *„Polaków portret własny”. Deskrypcje projektów tożsamościowych w piosenkach popularnych na tle przemian społeczno-politycznych 1980-2020*. Praca doktorska napisana pod kierunkiem Prof. dr hab. Danuty Opackiej-Walasek, Uniwersytet Śląski, Katowice 2023, ss. 254.

W ostatnich latach w krajowej humanistyce daje się zauważyć wzrost zainteresowania studiami nad muzyką popularną wraz z jej kulturowymi, medialnymi, społecznymi i politycznymi aspektami. Stopniowo rozwijają się badania muzykoznawcze i piosenkologiczne obejmujące multigatunkową twórczość słowno-muzyczną.

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Humanistyczny, ul. Fosa Staromiejska 3, 87-100 Toruń.
Tel. +48 56 611 35 10, e-mail: Dziekanat_Human@umk.pl, www.human.umk.pl

MT

Zainicjowano m.in. serię wydawniczą „Głośnie Pióra”¹, ukazują się kolejne publikacje z zakresu studiów nad kulturą rockową², hip-hopową³ czy metalową⁴. Powstają opracowania dotyczące społecznych kontekstów polskiej muzyki popularnej⁵, kulturowych i edukacyjnych aspektów muzycznej *praxis*⁶, performatywności songów⁷, związków muzyki artystycznej z popkulturą⁸, aksjonormatywnych wymiarów krajowych festiwali muzycznych⁹, a także publikacje z obszaru szeroko pojmowanych *song studies*¹⁰, by wspomnieć w tym miejscu tylko wybrane inspirujące nowości wydawnicze z trzech ostatnich lat.

Warto podkreślić zatem, że stan badań na temat *popular music studies* jest dziś już bardzo zaawansowany, nie tylko poza Polską, bowiem i z opracowań powstałych w kraju nad Wisłą powstałby współcześnie obszerny księgozbiór. Dość powiedzieć, iż patrząc tylko na autorskie książki oraz tomy wieloautorskie napisane w języku polskim naliczymy ponad sto pozycji.

Część z nich znajdziemy w dysertacji katowickiego uczonego i chociaż pisze on: „Na rodzimym gruncie, większość badaczy podejmujących się analiz gatunku, podobnie jak niżej podpisany, związana jest z nauką o literaturze, przez co podstawowym elementem

¹ Zob. np. A. Regiewicz, *Głośnie pióra. Obecność muzyki popularnej we współczesnej literaturze polskiej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego, Częstochowa 2020; A. Regiewicz, M. Szargot, *Tu jest taka tradycja, ja to wszystko dziedziczę... Tradycje literackie i kulturowe w tekstach polskiej sceny muzycznej XX i XXI w.*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego, Częstochowa 2021.

² Zob. np. M. Jeziński, W. Kuligowski, M. Pranke, P. Tański (red.), *Kultura rocka 4. Muzyczny rok 1969*, Wydawnictwo UMK, Toruń 2020; *Antropologia rocka*, „Kultura Współczesna. Teoria, Interpretacje, Praktyka” 2021, nr 2(114); S. Kuźnicki, *Na stykach iskrzy: literackie konteksty rocka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2023.

³ Zob. np. T. Florczyk, *Rap to nie zabawa już. Obrzeża genologii, czyli gatunki literackie obecne w tekstach polskich twórców hip-hopowych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego, Częstochowa 2020; P. Majewski, *Rap w służbie narodu: nacjonalizm i kultura popularna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021.

⁴ *Metal Music Studies in Central and Eastern Europe. Subject Areas, Research Methods and Perspectives*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Cultura” 2022, nr 14(3); J. Kosek (red.), *Żywioły i ideologie w narracjach muzyki metalowej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2022.

⁵ M. Pęczak, *Muzyczne przygody gustu ludowego: o społecznym funkcjonowaniu polskiej muzyki popularnej po 1956 r.*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021.

⁶ A. Białkowski, W.J. Burszta (red.), *Oblicza muzycznej praxis: debaty, teoria, reduty nadziei i oporu*, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Wydawnictwo Uniwersytetu SWPS, Gdańsk, Warszawa 2020.

⁷ P. Tański, *Głosy i performanse tekstów. Literatura – piosenki – ciało*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2021.

⁸ E. Kowalska-Zajac (red.), *Współczesna kultura muzyczna a popkultura: spotkania, dialogi, konfrontacje*, Akademia Muzyczna im. Grażyny i Kiejstuta Bacewiczów w Łodzi, Łódź 2021.

⁹ L. Dostlieva, B. Kociołowicz-Wiśniewska, W. Kuligowski, N. Nowińska-Antoniewicz, M. Poprawski, A. Szymkiewicz, *Uwierz w festiwal. Aksjonormatywne wymiary współczesnych festiwali muzycznych w Polsce*, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa 2022.

¹⁰ Zob. np. W. Kuligowski, P. Tański (red.), *Song Studies. Poetyka i polityka wytwarzania piosenki*, Instytut im. Oskara Kolberga, Poznań 2021; dział tematyczny w czasopiśmie „Czas Kultury” 2021, nr 3(210).

akademickich analiz jest warstwa werbalna piosenki”, to dalej wszak przyznaje: „Wyśpiewywane słowa nie mogą być jednak utożsamiane z liryką - badacze traktują je jako odrębny, specyficzny byt, mający zupełnie inne cechy i funkcje niż poezja. Teksty piosenek zawsze bowiem funkcjonują w sieci rozlicznych kontekstów związanych ze specyfiką ich pierwotnego – piosenkowego komunikatu, łącząc interpretacje i skojarzenia odbiorców m.in. z podkładem muzycznym (melodia, rytm, harmonia, aranżacja...), osobą wykonawcy (głos, osobowość sceniczna, przynależność pokoleniowa...) czy społecznymi okolicznościami funkcjonowania utworu (obecność w mediach, realizowany gatunek, recepcja...). W związku z powyższym, w zależności od swoich zainteresowań badawczych, poszczególni autorzy opracowań naukowych wykorzystują narzędzia wywodzące się z rozmaitych dziedzin nauki, takich jak muzykologia, językoznawstwo, kulturoznawstwo, socjologia czy historia” (s. 223).

Chciałoby się zatem widzieć w bibliografii rozprawy prac z zakresu *popular music studies* oraz *sound studies* chociaż trochę więcej, jako ślad nie tylko lektur doktoranta, ale jako świadectwo tego, że tematy z zakresu muzyki popularnej są jednak podejmowane – i to, szczególnie w ostatnich latach (powiedzmy po roku 2003), niezwykle pręźnie.

Rozumiem decyzję p. mgr. Michała Łukowicza, by te opracowania zredukować w tekście głównym, ale czytelnik, zaglądając do bibliografii dysertacji, mógłby odnieść mylne wrażenie, że niewiele się dzieje w materii badań nad tą sferą kultury współczesnej. Tymczasem tylko w poszczególnych latach: 2013, 2016, 2020–2022 ukazało się po pięć książek napisanych po polsku z interesującej nas tu problematyki.

Nie chodzi wszakże o to, by drobiazgowo wymienić w bibliografii rozprawy tomy z zakresu *popular music studies* powstałe w murach naszych krajowych akademii, ale by poprzez takie zestawienie zaznaczyć dynamikę rodzimych badań muzykologicznych. Poza tym jest chyba tak, że zwykła pasja i ciekawość pcha nas do zadania podstawowych pytań w rodzaju: kto przed nami pisał o kulturze muzyki popularnej i w jaki sposób?, jakie tematy podejmowano dotąd, a jakie jeszcze można by poruszyć?, jak zmieniają się gusta w odbiorze różnych sfer sztuki i style odbioru?, by odwołać się do znanej koncepcji Michała Głowińskiego, wreszcie – jak w tym uniwersum mieści się *song studies*? Bowiem rozprawa doktorska pana mgra Michała Łukowicza mieści się właśnie w tym nurcie badań.

Doktorant wybrał ważny problem refleksji, zgodny z koncepcją zbliżenia różnych dyscyplin humanistycznych, użytecznych w podjętych przez niego zagadnieniach. Problematyka tożsamości rozpatrywana w perspektywie piosenkowych strategii performatywnych stanowi inspirującą przestrzeń badań w obrębie studiów nad muzyką

M

popularną. Ten właśnie obszar tematyczny uczynił adept Uniwersytetu Śląskiego przedmiotem szczególnej uwagi w swojej tezie doktorskiej.

Przedstawiona do recenzji rozprawa nie jest zbyt obszerna, liczy 254 strony. Tekst jest podzielony na odpowiednie części, w tym *Wstęp*, siedem rozdziałów głównych, zawierających podrozdziały, *Wnioski końcowe* oraz ciekawą część zatytułowaną *Zamiast zakończenia*, całość dopełnia dwudziestopięciostronicowa bibliografia (s. 230–254). Dysertacja zawiera wszystkie oczekiwane komponenty tego typu pracy naukowej.

We wstępnej partii rozprawy doktorant umiejętnie przedstawia swoje cele i uzasadnia koncepcję dysertacji. Dwa pierwsze rozdziały poświęcone zostały ustaleniom genologicznym, metodologicznym (performatyka) i zakresów pojęciowych (rodzaje tożsamości: indywidualna, zbiorowa oraz narodowa). W trzecim rozdziale zaprezentowano analizę dwóch piosenek, będących metaforą buntu wobec PRL-u i pragnienia wolności, a po roku 2015 funkcjonujących jako swoiste „hymny” dwóch obozów, stojących po przeciwnych stronach politycznej barykady. Rozdział czwarty dotyczy przekazów słowno-muzycznych (jak by powiedziała Anna Barańczak) uznanych przez społeczny oddźwięk za pokoleniowe. W piątym rozdziale dokonano interpretacji kwestii folkloryzacji, ludowości i awansu klasowego oraz politycznego użycia gustu ludowego. Rozdział szósty zawiera analizy songów, w których pojawia się problem władzy. W rozdziale siódmym p. mgr Michał Łukowicz zastanawia się nad fenomenami polskich piosenek popularnych jako swego rodzaju „ćwiczeniami” pamięci, którym służą strategie performatowania, recypowania i tworzenia wyobrażonych historycznych realiów społeczno-politycznych – między innymi poprzez „języki” retromanii i retrostalгии.

Taka koncepcja pracy wydaje się logicznie uzasadniona i nie budzi zastrzeżeń. Pewne wątpliwości pojawiają się natomiast w związku z proporcjami zagadnień poruszanych w poszczególnych rozdziałach. O ile części teoretyczne są szczegółowe i dogłębnie opisane, to w partiach „praktycznych” czytelnik chciałby przeczytać więcej, tym bardziej, że sam autor wysoko stawia poprzeczkę – świetnie opisuje dwa utwory słowno-muzyczne w rozdziale trzecim. W ten sposób „apetyt rośnie w miarę jedzenia” – i śląski uczyony ma tego świadomość, pisząc między innymi: „[...] mimo że do badań starałem się wybierać tylko utwory, które w moim mniemaniu są powszechnie znane (zgodnie z zarysowaną na początku pracy autorską definicją piosenki popularnej) – niektórzy czytelnicy, z całą pewnością, będą czuć niedosyt, że za mało badawczej uwagi poświęcono piosence X czy Y, która mogła być w niektórych kręgach znana nawet bardziej niż konkretny tekst włączony do analiz. W pracach, w których tak wiele zależy od autorskiego doboru literatury podmiotu - wynikającego

pt

przecież z wielu podejmowanych zagadnień: przynależności pokoleniowej lub przynależności klasowej i wynikającej z niej gustom – takie zarzuty są jednak nieuniknione. Mogą jednak dać asumpt do dalszych poszukiwań i roztrząsań, które zarazem wzbogacą, jak i będą wzbogacone przez wnioski zawarte w niniejszej dysertacji” (s. 224).

A zatem, chciałbym podpowiedzieć katowickiemu badaczowi literatury, by podczas przygotowywania rozprawy do druku w formie książki, na co ta praca z pewnością zasługuje, uzupełnił narrację o namysł nad nieobecnymi lub obecnymi w minimalnym zakresie w dysertacji piosenkami tak ważnych w historii polskiego rocka formacji, jak Dezerter, Kobranocka, Republika (myślę o debiutanckiej płycie), Lady Pank, Maanam oraz zbuntowanych artystek.

Przykładowo: wśród nowatorskich tematów polskich przekazów słowno-muzycznych silnym nurtem stał się antyklerykalizm. Lata 90. XX wieku znacząco zmieniły pozycję Kościoła Katolickiego w społeczeństwie. Narastająca fala doniesień o nadużyciach seksualnych, których dopuścili się przedstawiciele duchowieństwa, wywołała nie tylko reakcję społeczeństwa, ale także miała wpływ na twórczość zespołów muzycznych. Ponadto muzycy jawnie sprzeciwiali się doktrynom religijnym i potępianiu ludzi, zaznaczając, że największe zepsucie moralne pochodzi właśnie z Kościoła.

Przykładem tego jest m.in. utwór *Blasfemia* pochodzący z wydanej w 1992 roku płyty *Prawo do bycia idiotą* zespołu Dezerter. Treść piosenki jest rodzajem religijnego pastiszu tekstu modlitwy. Zarówno tytuł, jak i tekst sugeruje odbiorcom, że instytucja, jaką jest Kościół i idee przekazywane za pomocą modlitw są uwłaczające dla człowieka, nieoparte realnym działaniem, są zwyczajnie pustymi słowami.

Deskrypcja antyklerykalnego projektu tożsamościowego obywatela Polski obecna jest bardzo mocno w tekstach piosenek pisanych przez Andrzeja Michorzewskiego, lekarza psychiatrę, układającego w przeszłości słowa do muzyki toruńskiej grupy Kobranocka.

Może warto by było wpisać, choćby pobieżnie, w namysł nad deskrypcjami projektów tożsamościowych w piosenkach popularnych w kraju nad Wisłą refleksje nad tego typu muzyką poza Polską, realizowaną przez wybrane zespoły w Europie i na świecie, sądzę, że ciekawość badawcza mogłaby skierować naszą uwagę ku innym rejonom piosenkowego świata (fragmenty pracy dotyczące muzyki w różnych krajach znajdziemy na stronach 19, 22, 34, 35, 45, 52, 123, 138, 142, 143, 179, 180, 219, 220 dysertacji).

Myślę, że dobrze by było porównać – choćby ogólnie, w zarysach, szkicowo – specyfikę polskich piosenkowych projektów tożsamościowych z różnymi ważnymi tego typu

PT

utworami na scenach światowych, po roku 1980, czyli momencie dziejowym, który interesuje Autora w rozprawie, choćby po to, by ukazać mnogość i różnorodność propozycji tego rodzaju ofert kulturowych w różnych krajach oraz ich społeczny oddźwięk. Wiem, że nie jest to zadanie łatwe, raczej to perspektywa dalszych badań – a zatem miejsce na tego typu refleksje mogłoby się znaleźć we *Wnioskach końcowych*. Pomocna może być w tym książka *Music, Popular Culture, Identities*, pod redakcją Richarda A. Younga (2002).

Zdziwiło mnie to, że p. mgr Michał Łukowicz właściwie nie korzysta z bogatej literatury na temat protest songów, tak zwanej sztuki zaangażowanej, krytycznej, czy oporu (por. przypis 196, na stronie 53), gniewu, buntu (por. przypis 399, na stronie 98, fragment o zespole Hańba!, na stronach 220–221), niezgody artystów sztuki songu na kształt polityczny różnych rejonów świata, znajdziemy wszakże wiele takich przykładów nawet w zbiorze piosenek popularnych.

Podobny niedosyt recenzenta rodzi się podczas lektury tych fragmentów tezy doktorskiej, które traktują o rapie – chciałoby się znaleźć więcej opracowań na ten temat, w tym fundamentalną dla prowadzonych przez p. mgra Michała Łukowicza refleksji książkę Piotra Majewskiego *Rap w służbie narodu: nacjonalizm i kultura popularna* (Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021).

Bardzo ciekawe są rozważania młodego uczonego na temat disco polo, tu warto by było uzupełnić namysł o ustalenia zawarte w artykule Michała Rydleńskiego *Disco polo jako zasób kontrhegemoniczny wobec metamorficznych praktyk wizerunkowo-estetycznych na przykładzie wybranych narracji medialnych* („Zeszyty Wiejskie” 2020, nr 26, s. 281–306) oraz w książce *Disco polo. Analiza lingwistyczno-kulturowa* Bogusława Skowronka i Natalii Zborowskiej (Kraków 2021).

Zabrakło mi też w rozprawie narzędzi narratologii transmedialnej, choćby świetnej książki Jakuba Koska *(Auto)biograficzne narracje transmedialne twórców rockowych* (Kraków 2019).

Od strony formalnej rozprawa doktorska pana mgr. Michała Łukowicza jest poprawna. Została napisana przystępnym, komunikatywnym językiem polskim i z zastosowaniem przypisów dolnych ułatwiających identyfikację cytatów i źródeł oraz numerów stron do tekstów podstawowych wewnątrz dysertacji. Autor nie ustrzegł się jednak niedoskonałości na poziomie językowym i formalnym, których przykładów tutaj nie podaję, by nie nadużywać cierpliwości Komisji Doktorskiej.

Z drobiazgowych redakcyjnych podam jedynie dwa przykłady: drugie imię znakomitego, zmarłego niedawno etnologa, to nie Jerzy, lecz Józef (za ojcem, wybitnym badaczem polskiego folkloru, etnografem i socjologiem wsi) – Wojciech Józef Burszta; do przypisu 616 (na stronie 150) wkradło się zabawne zdanie komentarza edytorskiego: „Podaj źródło, zwłaszcza że masz dalej cytaty”.

Usterki stylistyczne, gramatyczne i formalne nie wpływają na wartość merytoryczną pracy, ale będą wymagały poprawienia, jeśli p. mgr Michał Łukowicz będzie chciał publikować swoją rozprawę (do czego autora zachęcam). Zdecydowana większość tych niedociągnięć wydaje się wynikać nie z braku kompetencji, ile raczej z obszerności tekstu, a tym samym wyzwania odpowiedniej korekty. W przygotowaniu tezy doktorskiej do publikacji należy także zwrócić większą uwagę na poprawną interpunkcję.

Ważną zaletą rozprawy jest staranna kompozycja, precyzja wywodu, panowanie nad dyskursem tego rodzaju studiów. Warto w tym miejscu podkreślić fakt, że bardzo dobrze „pracują” w analitycznych zabiegach Michała Łukowicza i przynoszą nader owocne efekty takie kategorie, jak performans, turbopatriotyzm, softpatriotyzm, retrostalgia, czy pamięć. Składają się one na pomysłowe narzędzia metodologiczne, które są dużym atutem studium. Wartościowe są konteksty literackie, które katowicki doktorant przywołuje: poezję Jana Lechonia, „nurt literatury chłopskiej” (s. 147–148), *Naszą klasę* Tadeusza Słobodzianka (s. 102).

Można wiele dyskutować o doborze artystów i materiałów do interpretacji przez autora dysertacji, ale nie zmienia to, moim zdaniem, faktu, że podstawowy cel tezy doktorskiej został zrealizowany, a było nim: „zbadać i opisać wybranych strategii oraz przejawów performowania tożsamości narodowej z udziałem polskich piosenek popularnych publikowanych w latach wskazanych w tytule pracy” (s. 2).

Recenzowana rozprawa wskazuje na opanowanie przez mgra Michała Łukowicza warsztatu filologa polonisty, zarówno w szczegółach, widocznych w wielu partiach dysertacji, jak i całościowym podejściu do badania opisywanego fenomenu kulturowego. Teza doktorska katowickiego adepta wiedzy humanistycznej jest efektem szerokiego i nowoczesnego spojrzenia na zagadnienia związane z gatunkiem popularnej piosenki. To z całą pewnością wartościowe osiągnięcie naukowe. Sądzę, że autorowi udało się dowieść czterech podstawowych tez sformułowanych we *Wnioskach końcowych* (na stronie 225). Brzmiały one następująco:

1. Polskie piosenki popularne są komunikatami, które pomagają konstruować wspólnoty zarówno przez działaczy politycznych (songi: *Żeby Polska była Polską* i *Kocham wolność* oraz disco polo), „jak i artystów, którzy tworzą narracje konkurencyjne wobec dyskursu władzy [...]”.
2. „Niejednokrotnie wspólnoty tożsamościowe tworzą się wokół piosenek i określonych artystów niejako autonomicznie i samoistnie, za sprawą przynależności generacyjnej (tzw. piosenki pokoleniowe i te odwołujące się do wspólnot pamięci i nostalgii) czy klasowej (przykład piosenek odnoszących się do awansu klasowego)”.
3. „Masowość piosenki pozwala również wykorzystywać mechanizmy kapitalistyczne do tworzenia wśród słuchaczy mód (nie tylko muzycznych – również odzieżowych, czego dowodem są biznesowe sukcesy polskich raperów w XXI wieku) i tendencji (np. retromania, samofolkloryzacja), bazujących na poczuciu przynależności do określonych grup społecznych”.
4. „Na przykładzie wciąż fluktujących konwencji, strategii, poetyk wykorzystywanych w muzyce popularnej możliwe było pokazanie rozlicznych wyobrażeń i wizerunków Polski i Polaków na tle intensywnie przeobrażającej się sytuacji polityczno-społecznej. Wizerunki te – wyobrażone wspólnoty, w zależności od konkretnej piosenkowej realizacji mogły być życzeniowymi obrazami wymarzonego kraju i jego mieszkańców (np. piosenki polityczne sterowane, wyborcze, disco polo), przerysowanymi, satyrycznymi obrazami państwa, które chyli się ku upadkowi (piosenki kontestujące dyskurs władzy), czy opowieściami snutymi z konkretnej, jasno zarysowanej (pokoleniowej, małomiasteczkowej czy wielkomiejskiej) perspektywy, precyzyjnie zwracającej uwagę na konkretne bolączki, niedostatki, ale także marzenia Polek i Polaków”.

Biorąc pod uwagę wszystkie walory rozprawy doktorskiej pana mgr. Michała Łukowicza, pod tytułem „*Polaków portret własny*”. *Deskrypcje projektów tożsamościowych w piosenkach popularnych na tle przemian społeczno-politycznych 1980-2020*, napisanej pod kierunkiem Prof. dr hab. Danuty Opackiej-Walasek, nie mam wątpliwości, że spełnia ona wymogi Art. 187 Ustawy z 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*. Wniosuję zatem o dopuszczenie pana mgr. Michała Łukowicza do dalszych etapów przewodu

MF

8

doktorskiego. Jednocześnie składam formalny wniosek o wyróżnienie omawianej dysertacji doktorskiej, mając nadzieję, że w niedługim czasie ukaże się ona także drukiem.

Paweł Tawili